

Səba HÜSEYNOVA *

AZƏRBAYCAN SSR-də MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ və QORUNMASININ TƏŞKİLİ (1930-1950-ci illər)

- Açar sözlər:** Azərbaycan SSR, arxeologiya, abidələr, qazıntılar, maddi mədəniyyət abidələri
- Keywords:** Azerbaijan SSR, archeology, monuments, excavation, material and cultural monuments
- Ключевые слова:** Азербайджанская ССР, археология, памятники, раскопки, материальные и культурные памятники

Şimali Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində Cümhuriyyətin hakimiyyətinin devrilməsindən və burada bolşevik hakimiyyətinin qurulmasından bir qədər sonra bütün torpaqların kəndlilərə verilməsi məsələsi gündəmə gətirildi. Bu, ölkənin maddi-mədəniyyət abidələrinin və onların qalıqlarının da yerləşdiyi ərazilərin əkin-biçin üçün kəndlilərə verilməsini nəzərdə tuturdu. Ona görə də hakimiyyətdə təmsil olunan bir sıra ziyahlar bunun qarşısını almaq və abidələrin qorunması, daha sonra isə öyrənilməsi məsələsini gündəmə gətirdilər. İlk olaraq Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyası 1920-ci il mayın 24-də bu məsələyə baxdı və qərara alındı ki, tarixi abidələrin mühafizəsi məqsədilə Komissarlığın nəzdində Arslan Kriçinski, Mirzə Camalov və Ağayevdən ibarət yarımşöbə yaradılsın [2, v. 7-8]. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyası bu məsələni təkrar müzakirə etdi və əvvəlcədən hazırlanmış iş planını təsdiq etdi [2, v. 38-39]. Təklif olundu ki, iş üçün mükəmməl smeta tərtib olunsun və işlərin dayandırılmaması üçün hələlik bütün xərclər Məktəbdənkənar şöbənin sərəncamında olan vəsait hesabına ödənilsin. Ölkənin maddi mədəniyyət abidələrinin qorunmasının təmin olunması üçün Xalq Ziraət (Torpaq) Komissarlığı üzrə dekret layihəsi hazırlandı və bu layihə 1920-ci il iyunun 16-da Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyasında geniş müzakirə olundu [2, v. 172-178]. Layihədə bildirilirdi ki, "Dağılmış və salamat qalmış qədim abidələrin yerləşdiyi torpaq sahələri Azərbaycan SSR-in zəhmətkeş kəndlilərinə verilməməli-

* Hüseynova Səba - Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti huseynovre@gmail.com

SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan Bölməsi adlandırıldı [14, 54]. Bununla da 1935-ci ilədək – SSRİ EA Azərbaycan filialının yaradılmasınadək digər elm sahələri ilə yanaşı tarix, arxeologiya və etnoqrafiyanın da inkişafına, həm də tarixi abidələrin daha yaxşı öyrənilməsi və mühafizəsinə əvvəlki illərə nisbətən bir qədər geniş imkanlar yarandı. 1935-ci ilin oktyabrında Zaqafqaziya filialının Azərbaycan Bölməsinin SSRİ Elmlər Akademiyasının ayrıca filialına [8, 36] çevrilməsi isə Azərbaycan MEA-nın tarixində mühüm bir mərhələ oldu. Daha bir mühüm mərhələ isə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filiali Rəyasət Heyətinin 1936-cı il fevralın 27-də Tarix sektorunun bazası əsasında martın 1-dən etibarən müstəqil Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul etməsi oldu [1, v. 6-9]. İ.İ.Meşşaninov İnstitutun direktoru, Vəli Xulufu isə onun müavini təyin olundu.

Bilavasitə arxeoloji abidələrin öyrənilməsi və qorunması sahəsində İ.İ.Meşşaninov, Ə.Ələkbərov, İ.Cəfərzadə, İ.Əzimbəyov, S.Aşurbəyli, A.Ələsgərzadə, Yusifzadə-Sitaşi, N.Minkeviç-Mustafayeva, S.Cəfərzadə, Y.Paxomov və b.-nin böyük xidmətləri olmuşdur.

ASSR Xalq Komissarları Soveti 4 may 1935-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında inqilab, incəsənət, qədim tarix və təbiət abidələrinin qeydiyyatı və mühafizəsi haqqında 9 iyun 1932-ci il tarixli Sərəncamına [16, c.335] əlavə olaraq qərara almışdır ki, "ASSR Xalq Maarif Komissarlığı nəzdindəki Abidələrin qorunması üzrə Azərbaycan Mərkəzi İdarəsinin icazəsi olmadan Arxeoloji abidələrin (qədim yaşayış məntəqələri, kurqanlar, qəbiristanlıqlar, kümbəzlər, kəhrizlər, körpülər, ovdanlar, karvansəhənlər, qədim rəsulxanələr, qədim qəbristanlar, zərdəştilikdə yazılmış yazılar, maddi tapıntılar və dəfinələr və s.) məhv edilməsi, zədələnməsi və istifadəsi qadağan edilir" [6, v. 63].

Bundan əlavə əlaqədar təşkilatlara qəti olaraq tapşırılırdı ki, "Geoloji kəşfiyyat, tədqiqat və layihə, hidrotexniki, suvarma və digər iri təsərrüfat tikililərinin həyata keçirilməsi zamanı inşaat işçiləri ştatına arxeoloq daxil edilsin və smetada arxeoloqun saxlanması və arxeoloji işlərin lazımı həcmdə aparılması, habelə həmin abidənin elmi cəhətdən öyrənilməsi və qeydə alınması üçün bununla bağlı zəruri xərclər (qazıntılar, fotolarının çəkilməsi, ölçülərin aparılması və s.) nəzərdə tutulsun" [6, v. 63].

Bildirilirdi ki, tikinti layihələrinin arxeoloji baxımdan təmin edilməsi məsələlərinə dair genişmiqyaslı tikinti işlərinə rəhbərlik edən qurumlar Xalq Maarif Komissarlığı nəzdindəki Abidələrin qorunması üzrə Azərbaycan Mərkəzi İdarəsi ilə mütləq əlaqə saxlamalıdır.

Tikinti smetalarını təsdiqləyərkən, onları arxeoloji baxımdan təmin edən şərtlərin Xalq Maarif Komissarlığı nəzdindəki Abidələrin qorunması üzrə Azərbaycan Mərkəzi İdarəsi ilə əlaqələndirilməsi də tələb edilirdi [6, v. 63].

Göründüyü kimi, arxeoloji və tarixi abidələrin öyrənilməsi və qorunması məsələsi ilk dəfə belə hərtərəfli və mükəmməl şəkildə qarşıya qoyulurdu. Eyni zamanda Xalq Maarif Komissarlığına bu qərarın çap edilib yayılması da tövsiyə edilirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatının, maddi və mənəvi həyatının işıqlandırılması sahəsində müəyyən işlər görüldü. Respublika ərazisində arxeoloji və etnoqrafik araşdırmalar aparıldı, tarixi abidələrin öyrənilməsinə həsr olunmuş bir sıra yazılar çap olundu. Bu baxımdan rayonlara ekspedisiyaların təşkil olunması diqqəti cəlb edir. Azərbaycanın maddi mədəniyyət abidələrinə aid yeni materialların toplanılması tarixi-arxeoloji, etnoqrafik, epigrafik, tarixi-memarlıq ekspedisiyalarının təşkili nəticəsində mümkün olmuşdur. 1935-1941-ci illər ərzində 80-dən artıq belə ekspedisiya və səfərlər edilmiş və 60-dan artıq müxtəlif tarixi abidə növü aşkar edilmişdir [12, 185].

Bu dövrdə müxtəlif əsrlərə aid arxeoloji abidələrin qeydə alınması və tədqiqi üzrə xeyli iş görülmüşdü. Qədim arxeoloji abidələrinin öyrənilməsində Xanlar muzeyinin əməkdaşı Y.Hummelin də böyük əməy olmuşdur. Onun tərəfindən Gəncəçay bölgəsində sistemli arxeoloji axtarışlarla bərabər 1938-1939-cu illərdə Kərkicahan, Xankəndi, Xocalı abidələrində yoxlama qazıntıları aparılmış, bir sıra siklopik abidələr aşkarlanmış, əsas etibarilə il tunc dövrünün müxtəlif inkişaf mərhələlərinə, xüsusilə də erkən tunc dövrünə aid arxeoloji qazıntılar aparılmış, mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir [13, 5-6]. Y.Hummelin xidməti məhz tunc dövrünün ilk mərhələsi, yəni erkən tunc dövrü abidələrinin aşkar olunmasındadır [Hidayət, 8]. O, özü də bu tip abidələri eneolit yox, ilk tunc dövrü abidələri kimi qələmə vermişdir. Y.Hummeli əhəmiyyətli dərəcədə başqa tədqiqatçılardan fərqləndirən amil onun apardığı tədqiqatları vaxtılı-vaxtında nəşr etməsidir [10, 67; 11, 212-213].

12. Керимова Т.С. Из истории Национальной Академии наук Азербайджана. Баку: Тахсил, 2005. - 568 с.
13. Нариманов И.Г. Археологические памятники Гянджичайского района Азербайджана (с древнейших времен до эпохи железа). Автореф. канд. дисс. Москва: 1955,
14. Наука и техника Советского Азербайджана. Летопись важнейших событий (1920-1987). Баку: 1987.
15. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Азербайджанской ССР. Баку: 1929, №21.
16. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Азербайджанской ССР. Баку: 1932, №18.

Гусейнова С. Р.

**ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ И ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ
МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
(1930-1950 годы)**

РЕЗЮМЕ

Вопрос охраны памятников материальной культуры на государственном уровне нашел свое полное положительное решение только в 30-50-е гг. XX века. На государственном уровне особое внимание уделялось выявлению, изучению и охране археологических и исторических памятников старины. После преобразования Общества Исследования и Изучения Азербайджана в 1929 году в Азербайджанский Государственный Научно-Исследовательский Институт здесь велась исследовательская работа по выявлению памятников старины. После создания в 1936 году Института истории и археологии при АзФАНе, а позже в составе самостоятельной АН Азербайджанской ССР велись исследовательские работы по выявлению, изучению и охране памятников старины. Параллельно велась работа по подготовке высококвалифицированных археологических кадров. После этого процесс изучения археологических памятников и публикации их результатов велось планомерно.

Huseynova S. R.

**ORGANIZATION OF STUDY AND PROTECTION OF MONUMENTS OF
MATERIAL CULTURE IN THE AZERBAIJAN SSR (1930-1950)**

SUMMARY

The issue of protection of monuments and found materials at the state level, found its full positive solution only in the 30-50-ies of XX century. At the state level, special attention was paid to the identification, study and protection of archaeological and historical monuments of antiquity. After the transformation of the Azerbaijan Society for Researches and Studies in 1929 into the Azerbaijan State Scientific Research Institute, exploration work was carried out to identify the monuments of antiquity. The establishment in 1936 of the Institute of History and Archeology under AzBAS, and later as part of the independent Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, there were much research work on the identification, research and protection of ancient monuments. At the same time, work was under way to train highly qualified archaeological personnel. After that, the study of archaeological sites and the publication of its results was organized systematically.